

Grzegorz Majkowski

Powtórzenia jako wykładniki kohezji w publicystyce okresu oświecenia

Językoznawstwo : współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze 4,
51-64

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Grzegorz Majkowski

Powtórzenia jako wykładniki kohezji w publicystyce okresu oświecenia

Analiza tekstów z zakresu publicystyki politycznej XVIII w. wskazuje na dość słabą łączliwość formalną tych tekstów¹. Niemniej wśród rozmaitych środków więzi często występują w wypowiedziach publicystycznych powtórzenia. Wydaje się więc interesujące scharakteryzowanie elementów powtarzanych w tekście i wykazanie ich scalającej roli.

Na funkcję spójnościową powtórzeń zwrócił uwagę już w I połowie XX w. Stanisław Jodłowski – przy wyróżnieniu w zdaniach członów nawiązujących i rozwijających² – oraz Zenon Klemensiewicz, który wskazał na nawiązującą funkcję powtórzeń synonimicznych³. Zagadnienie powtarzalności składników w tekście podjęli uczeni publikujący w tomie *O spójności tekstu*⁴, np. Irena Bellert, która uznała szeroko rozumiane powtarzanie za konieczny warunek spójności tekstu⁵, Maria Renata Mayenowa⁶, Nina Leontiewa⁷.

¹ Do takiego wniosku skłania mnie analiza tekstów z zakresu oświeceniowej publicystyki politycznej. Na temat różnego typu środków więzi międzyzdaniowej w tych tekstach przygotowuję pracę *Kohezja w publicystyce politycznej oświecenia*.

² S. Jodłowski, *O nawiązujących i rozwijających członach zdań*, [w:] *Tekstologia*, cz. 1, J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), Lublin 2004, s. 81 (na podstawie prwd.: S. Jodłowski, *O nawiązujących i rozwijających członach zdań*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. 4, 1934).

³ Z. Klemensiewicz, *O syntaktycznym stosunku nawiązania*, [w:] *Tekstologia*, cz. 1, J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), Lublin 2004, s. 64, 67 (na podstawie prwd.: Z. Klemensiewicz, *O syntaktycznym stosunku nawiązania*, „Slavia” (Praha), 19, z. 1–2, 1949); J. Wajszczuk, *Pojęcie nawiązania. Analiza koncepcji Zenona Klemensiewicza*, „Polonica”, nr 7, 1981, s. 67–83.

⁴ *O spójności tekstu. Praca zbiorowa*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław 1971.

⁵ I. Bellert, *O pewnym warunku spójności tekstu*, [w:] *O spójności tekstu. Praca zbiorowa*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław 1971, s. 47–75.

⁶ M. R. Mayenowa, *Spójność tekstu a postawa odbiorcy*, [w:] *O spójności tekstu. Praca zbiorowa*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław 1971, s. 192–194.

⁷ N. Leontiewa, *O pewnych właściwościach spójnego tekstu*, [w:] *O spójności tekstu. Praca zbiorowa*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław 1971, s. 13–16.

Funkcję spójnościową powtórzeń podkreślają też inni, np. Anna Kałkowska⁸, Robert-Alain de Beaugrande, Wolfgang Ulrich Dressler⁹, Aleksander Wilkoń¹⁰. Przy czym tekst historyczny nie był dotąd przedmiotem szczegółowych badań pod względem znaczenia elementów powtarzanych w spajaniu tekstu¹¹.

Podstawę źródłową stanowią w tej pracy druki ulotne, broszury i książki oraz artykuły z czasopism powstałe w XVIII w., w okresie uznawanym w kulturze i literaturze za okres oświecenia. Materiał źródłowy został odszukany i poddany analizie w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu, Bibliotece Kórnickiej PAN, Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu, Bibliotece XX Czartoryskich w Krakowie, Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie, Bibliotece Gdańskiej PAN, Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Analizowane druki były wydane w Drukarni Nadwornej Jego Królewskiej Mci, Drukarni Piotra Dufora, Drukarni Uprzywilejowanej Michała Grölla, Drukarni ks. Józefa Meiera, Drukarni Wolnej Jana Potockiego. Część druków, szczególnie o małej objętości, charakteryzuje anonimowość autorska i zatajanie adresu wydawniczego. Natomiast teksty wygłaszane podczas obrad sejmowych i następnie wydawane, cechuje pełny opis: nazwisko autora, okoliczności wypowiedzi, datowanie, najczęściejienne.

Ponieważ opisujemy zjawisko powtarzania z punktu widzenia relacji międzyzdanio- wych, ważne jest ustalenie granic zdań. Nie jest to zadanie proste w przypadku publikacji, w których panuje interpunkcja intonacyjna¹². Przy czym nie wyznaczamy tych granic intuicyjnie. Uznajemy segmentację tekstu przyjętą przez autorów i wydawców druków w XVIII w. W sporadycznie wykorzystywanych reedycjach i antologiach opieramy się na delimitacji przyjętej przez wydawców współczesnych. Analizujemy sposoby wiązania tych konstrukcji, które są wyznaczone przez dużą literę i kropkę lub znak równoważny kropce (wykrzyknik, znak zapytania).

Powtórzenie należy do wykładników transfrastycznych na poziomie powierzchniowym tekstu, a więc do wykładników kohezji – relacji wiążącej zdania w tekście w oparciu o obecne w nim środki formalne (ang. *cohesion*¹³), uznawanej za jedno z kryteriów tek-

⁸ A. Kałkowska, *O spójności tekstu*, „Język Polski” 67, z. 3–5, 1987, s. 228–229.

⁹ R.-A. de Beaugrande, W. Dressler, *Introduction to Text Linguistics*, London 1981/1990, s. 80–87 (polski przekład: *Wstęp do lingwistyki tekstu*, tłum. A. Szwedek, Warszawa).

¹⁰ A. Wilkoń, *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*, Kraków 2002, s. 78–81, 165–169. Na nawiązującą funkcję powtórzeń zwrócono uwagę w odniesieniu do tekstów naukowych i prozatorskich XX w. (np. S. Gajda, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Warszawa 1982, s. 132; M. Krauz, *Powtórzenie jako czynnik spajający tekst*, [w:] *O stylu poezji i prozy. Funkcje, kategorie, struktury*, T. Ampel (red.), Rzeszów 1995, s. 51–56) oraz tekstów pieśni ludowych (J. Bartmiński, *Powtórzenie, paralelizm, symbol*, [w:] *Współczesny język polski*, J. Bartmiński (red.), Lublin 2001, s. 230–231).

¹¹ Por. E. Stryjński, *Wskaźniki nawiązania w „Kazaniach sejmowych” Piotra Skargi*, [w:] *Problemy polskiej składni historycznej*, Kraków 1977, s. 90; K. Pisarkowa, *Tekst „Rozmyślenia przemysłowego” jako tkanina semantyczna i składniowa*, „Prace Językoznawcze”, nr 26, *Studia historycznojęzykowe*, A. Kowalska, O. Wolińska (red.), Katowice 2001, s. 169–178 – tu obserwujemy powtarzanie zdrobnień.

¹² I. Bajerowa, *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*, Wrocław 1964, s. 125–127; por. E. Umińska-Tytoń, *Polszczyzna potoczna XVIII wieku*, Łódź 1992.

¹³ M. A. K. Halliday, R. Hasan, *Cohesion in English*, London 1976; NODE, *The New Oxford Dictionary of English*, edited by J. Pearsall, Oxford 1998, s. 365.

stowości/tekstualności¹⁴ w lingwistyce tekstu¹⁵. I z tego stanowiska jest rozpatrywane w tym artykule.

Powtórzenia wyrazów¹⁶, wyrażeń i konstrukcji kilkuwyrazowych oddają w tekście istotę porozumiewania się. Teksty bowiem dotyczą określonych kręgów tematycznych, często mieszczą w sobie zbiory takich kręgów. Fundamentalne dla danego tematu leksemmy stają się punktem wyjściowym dla kolejnych wypowiedzi, często w całym tekście krótkim – druku ulotnym – lub we fragmencie dłuższej publikacji, czyli w akapicie, czy też zespole dwóch, trzech akapitów broszury, książki. Istota powtórzeniowego mechanizmu spójnościowego opiera się więc na tym, że element językowy „przeskakuje” do kolejnego zdania (stycznego lub dytansywnego), przenosi treść i formę – powtórzenia dosłowne, paralele leksykalno-składniowe lub przenosi szkielet leksykalno-treściowy – powtórzenia częściowe, powtórzenia o zmodyfikowanych postaciach, powtórzenia składniowe. W ten sposób podyktowane tematem danej publikacji powtórzenia nadają wysoki stopień spójności tekstom publicystycznym.

Powtarzanie elementów w tekście jest związane więc z budową tematyczno-rematyczną wypowiedzi. To, co było *novum* jednego zdania, powtarza się w następnym jako jego punkt wyjścia – *datum*¹⁷. Wprowadzanie powtórzeń wynika z następstwa tematycznego w tekstach, z bezpośredniego wywodzenia tematu z informacji rematycznej, a więc z tzw. tematyzacji tematu i z powtarzania tego samego tematu, czyli z tzw. tematyzacji tematu¹⁸.

W tekstach publicystycznych obserwujemy zjawisko prostego powtarzania tego samego wyrazu czy wyrażenia, czyli tzw. rekurencję leksykalną¹⁹. Element powtarzany (rzeczownik, także przymiotnik, czasownik, niekiedy zaimek) pozostaje przy swojej postaci fleksyjnej i pozycji składniowej. Często występują też przypadki zmiany formy i funkcji składniowej przez postcedens. Między leksemem użytym w uprzednim wypowiedzeniu, a jego rekurentem z kolejnej jednostki zdaniowej powstają rozmaite układy strukturalne. Przy rzeczownikowych powtórzeniach nawiązujących spotykamy np. układy:

podmiot – podmiot, np.

*Samowładzca pewien ieft trwałości fwey władzy, gdy duch poddaństwa i niewoli widzi
bydź duchem publicznym. [...] [...].*

¹⁴ R.-A. de Beaugrande, W. Dressler, dz. cyt., s. 20–21, 72–118; A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998, s. 19, przypis 2 i s. 92–96; por. A. Wilkoń, dz. cyt., s. 30–31.

¹⁵ A. Duszak, dz. cyt., s. 16–28; W. Spooren, *Struktura wypowiedzi: lingwistyka tekstu*, tłum. A. Pawelec, [w:] *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, E. Tabakowska (red.), Kraków 2001, s. 243–266; R. S. Tomlin, L. Forrest, M. M. Pu, M. H. Kim, *Referencjalna organizacja dyskursu*, [w:] *Dyskurs jako struktura i proces. Praca zbiorowa*, T. A. van Dijk (red.), przeł. G. Grochowski, red. nauk. wydania polskiego T. Dobrzyńska, wybór tekstów G. Grochowski, Warszawa 2001, s. 68–89.

¹⁶ M. Phillips, *Lexical Structure of Text*, Birmingham 1989; M. Hoey, *Patterns of Lexis in Text*, Oxford 1991.

¹⁷ V. Mathesius, *O tak zwanym aktualnym rozczłonkowaniu zdania*, przeł. M. R. Mayenowa, [w:] *O spójności tekstu. Praca zbiorowa*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław 1971, s. 7–12; zob. także P. Stalmaszczyk, *The Structure of Thematic Relations in English*, Łódź 1992.

¹⁸ M. Červenka, *O tematycznym następstwie. Na materiale czeskich tekstów poetyckich*, [w:] *Tekst i język. Problemy semantyczne*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław 1974, s. 85–97; F. Daneš, *Semantyczna i tematyczna struktura zdania i tekstu*, [w:] *Tekst i język. Problemy semantyczne*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław 1974, s. 23–40.

¹⁹ R.-A. de Beaugrande, W. Dressler, dz. cyt., s. 73.

[...]. *Samowładzca* lęka się zaczepić ieden drugiego, znaiąc iego czuyność i siły; [...]. MorskMyśl, 1792, 12–13,

podmiot – dopełnienie, np.

Prawo Majoratu nie wyłącza y naydalfzych Sukcefforow od fortuny; [...]. [...] [...] [...] [...] Żeby kto ważnie ufundował *Prawo Majoratu* dla naturalnych po sobie dziedzicow powinien podług przykładow w Konfytucyach wyrażonych ten zachować *şpofob*. Refl-Kaw, 1774, 2,

podmiot – okolicznik:

[...]; *Polşka* zaś do tych czas Wolność Swoją zachowawşy, Ńtaji Rzeczşpofpolitą. Lecz dziwić się przestanie, gdy wspomni na to, że w *Polşczce* przy obieralnym Tronie, wşyŃtkie, złego Króla na Wolność zamachy, z Królem umierać mußiał, [...]. Protest-Sukc, 1790, 2,

dopełnienie – podmiot:

Odpowiem pytającemu: wszakże nam zaręczyły, y ubeşpieczyły też same na wzaiem Dwory, w tychże Ńwieżo zawartych Traktatach, utrzymanie całoşci Granic, zaşlonę y *pomoc*. Broniącemu się prędsza zawsze *pomoc*. BranZdan, 1775, 2,

okolicznik – okolicznik:

[...], ale na *Seymikach*, każdemu kto mi się o Kandydacyą kłania, mußę fałşywwą zrobić nadzieię, bo mußę oddalać od siebie każdego niechęć ieżli Ńam użytym do uşług Oyczyzny bydź pragnę. Przeniesieniem więc Kandydatow na *Seymiki* pole się więkşzemu kłamştwu otwiera, [...]. LinPrzym, 1791, 2.

Funkcję spójnościową pełnią również przymiotniki, np.:

[...], akt zaś dziŃŃieşyşy złączenia się pod iednym haştem Skonfederowanych Narodów, iest dziełem prawdziwie ważnym i prawdziwie *wşpaniałym*. Bo coż może bydź *wşpaniałşzego* w dzieiach ludzkich, iako akt łączenia się dwóch wolnych Narodów; [...]. PotMow, 1792, 3.

Powtórzeniem nawiązującym jest niekiedy zaimek drugiej osoby wy:

A daiąc to nychwalebnieşyşe o *Was* zdanie kto nie ieżeli poczciwy Waş Potomek, [...], zazdroşcić Wam nie będzie, że się w Waşym nieurodził (sic!) wieku. Lecz ieżeli nieştetety, przeciwnie się Ńtanie, Yeżeli Naród na Ńwym oczekiwaniu, zawieşdziony przez *Was* będzie, Przebóg! iak okropna i haniebna przyşżłoşć *Was* czeka. Głos-Stan, 1788, 3.

Zjawisko rekurencji leksykalnej dotyczy także czasowników:

Uczyńił on, co na ow czas ludzka roştopnoşć [sic!] czynić radziła, i czego wyciągały okolicznoşci. Ale cóż? Niemogł nic *uczynić*, co radziło, oglądanie się na przyşżłoşć. PamWiek, 1783, t. 2, cz. 9, 238.

Mimo niedoştatku Ńwiatła, [...] *widziemy* iednak dotąd Ńtoiącą potęgę Turkow, [...]. *Widziemy* iednak w tym wieku, że Turcy iuż się Ńtalią ofiarą ambicyi chciwych sąşiadow; [...]. *Widziemy* w krotkim Regeştrze Ńwieţnych i trwałych mocarstw, że ieżli w dawnych wiekach Narody wolne prędszym wzroştem chlubić się mogły, w krotce samowładnym

poddane panom, [...], do dłuższej trwałości nabierały Prawo. MorskMyśl, 1792, 13–14.

O sile kohezynnej powtórzeń stanowi też ich otoczenie słowne. Stąd wynikają pewne subkategorie powtórzeń.

Rekurenty leksykalne występują dość często we fragmentach stanowiących ciągi wyliczeniowe²⁰, przy liczebnikach porządkowych:

[Dekreta lub Konfytucye – dop. G. M.] *mogłyby razem stanowić prawo dziedzictwa dla Zakonu Maltańskiego, przeciwko któremu są te żadney kwestyi y wątpliwości nie podległe prawdy.*

Pierwsza prawda: *kto nie iest przez naturalną sukcesyją w Polfcze Dobr Ziemskich dziedzicem, inaczey bydź żadną miarą nie może, [...].*

Druga bez kwestyi prawda *iz Rzpłta rownie iak inne Narody, na fundamencie statystycznej racyi, dziedzicow Dobr swoich mieć chce [...]. [...].*

Trzecia nie watpliwa prawda: *że Zakon Maltański iest obcą potencją [...]. ReflKaw, 1774, 2.*

Kolejną subkategorię powtórzeń całkowitych stanowią rekurenty leksykalne rozwinięte przydawkami, np.

Slużycie na honor, niech Wam ten przewodniczy. Honor Żołnierza Polskiego jest rzeczą bardzo wysoką, [...]. OdezWkról, 1792, 2.

Silnym środkiem więzi jest konstrukcja, w której rekurent wiąże się z przydawką synonimiczną w stosunku do przydawki wyrazu powtarzanego, np.

Prawo dziedzictwa Malty, *całą Familią oddala wieczyście od fortuny, czyniąc iey dziedzicami też Malte.*

[...]. [...]. **Prawo dziedzictwa Zakonu Maltańskiego** *gdy całą familią ogolocić z fortuny ufiłtuie, nie mogłoby bydź tylko wyraźną Domu Xięcia Ostrogłkiego karą. ReflKaw, ok. 1774, 2.*

Powtórzenie jest również rozwinięte wyrażeniem metatekstowym, np.

Za Zygmunta I. nayslepszego y naysilniejszego Pana od roku 1507. do roku 1536, dziewiętnaście Seymow zupełnych y przez większość głosow doszłych rachue się. Na Seymie iednak roku wzwyz pomienionego 1536, [...], pierwszy raz upory mniejszey liczby Posłow przewyższyły, [...]. PopłZbiór, 1774, 242.

Do mechanizmów spójnościowych należą powtórzenia zmodyfikowane w stosunku do wyrazów i wyrażeń użytych poprzednio. Są wśród nich powtórzenia częściowe (niezupełne), czyli sygnały kohezji z opuszczonym elementem językowym w porównaniu z wyrażeniem powtarzanym, np.

Przeto Reprezentanci Narodu, [...], moc sobie powierzoną do czasu podług woli swoiey bezprawnie przedłużyli, [...].

Czuł iednak Naród dobrze iak Reprezentanci nad moc sobie daną czyniący, mogą bydź niebezpieczni dla tych, których reprezentuią, [...]. PotGen, 1792, 4.

²⁰ M. Grochowski, *Wprowadzenie do opisu wyliczenia jako zasady budowy tekstu*, „Pamiętnik Literacki” nr 69, z. 3, 1978, s. 131–147.

Drugi stopień modyfikacji reprezentują składniki przechodzące do innej części mowy niż ta, którą jest wyrażenie użyte w uprzednim kontekście (mieszczące się tu zjawisko nominalizacji substancywnej opisuję dokładniej w innym miejscu), a więc wykładniki spójności oparte na zjawisku rekurencji częściowej²¹, np.

***Chlubił się** Polak wolnością ambicy do Berla, [...]. **Chlubnym** było Prawem Polaka należeć do wyboru Ofoby Berło z woli jego biorącej: [...].* OdezwWil, 1792, 3.

Omawiane zjawisko jest obserwowane także na styku akapitów, np.

[...], w takiej postaci rzeczy były przy **zaczęciu** Sefyi Seymowej.
***Zaczęła się** od czytania baiecznych i umyślnie przygotowanych donieżeń niektórych najfzych przy zagranicznych Dworach MiniŃtrów, [...].* PotGen, 1782, 5.

Rolę kohezyjną pełnią także powtórzenia synonimiczne²²). Nie należą one do najczęściej stosowanych środków spójnościowych w publicystyce oświeceniowej. Niemniej relacja implikacji dwustronnej²³ jest obecna w omawianych tekstach. Wymieniony wyżej zabieg tekstowy często wykorzystuje zasadę substytucji kontekstowej. Jest obserwowany w takich oto przykładach:

*W tym były Ńtanie Rzeczy PolŃkie, kiedy Deklaracya Króla Jmci Prufkiego przeraziła trwoę umyŃty Polakow. Powody wkroczenia Woyfk Prufkich w **Kraie RzeczyŃspolitey** Deklaracyę wyiaŃnione, niemogły nayokropnieyszych niewzbudzić podeyrzeń w proŃto zawŃsze i myŃlających i czyniących Polakach. Król Jmć Prufki przerażony niby rozkrzewiającą się w **Polszcze** Demokratów Sektą [...], rozumiał być potrzebę kazać wniŃść Woyfka Ńwoiego.* ProtestSkonf, 1793, 2.

[...]. *ChcieliŃmy Rządu poprawić, y trybem Ńtarych RzeczyŃspolitych daliŃmy Senatowi władę radzenia o PaŃŃtwie wepół z **Krolem**; [...]. Ale gdy ŃtarŃi Braćcia, przy **boku PaŃskim** zaŃiadzfy: uboŃżfych Ńzarę Szlachtę (od Ńukien Ńzarfych w iakich na on czas wŃzfyŃcy niemal chodzili) przez wŃgardę nazywali, y w purpurę przybraŃwfy Ńie, niedoŃŃępnemi Ńię, ŃaŃiadom Ńwoim Ńtali: [...].* RozmMat, 1761, t. 2, 244.

Silnymi spajaczami tekstu są powtórzenia o różnym charakterze powierzchniowym wzmocnione zaimkiem wskazującym, np. *ten*. Takie konstrukcje – tzw. grupy zaimkowe²⁴ – należą do wykładników kohezji leksykalnej o bardzo wysokiej frekwencji w publicystyce oświeceniowej. W grupach tych zaimek jest identyfikatorem podstawy nawiązania, w wielu przypadkach stanowi substytut przydawek otaczających centrum antecedensa. Powtarzany wyraz często zmienia postać fleksyjną i pozycję składniową, np.

*Y ieŃli bez Monarchij moŃna Ńię było obeysć w wieku nieco ciemnym, wŃcey daleko moŃna w wieku dziŃŃ nieco oŃwieceŃfym, i wtedy kiedy i rozum i Europa z onym dopiero do **wolności** wzdychaię. TrzebaŃ **ę wolność** tylko urzędzić dobrze, [...].* UwagObyw, 1.

²¹ R.-A. de Beaugrande, W. Dressler, dz. cyt., s. 73, 84–85.

²² R.-A. de Beaugrande, W. Dressler, dz. cyt., s. 87; A. WilkoŃ, dz. cyt., s. 80.

²³ M. Grochowski, *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*, ToruŃ 1982, s. 72; P. Ńmigrodzki, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice 2003, s. 174–175; zob. takŃe J. D. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne Ńrodki języka*, przeł. Z. Kozłowska, A. Markowski, drugie wydanie polskie przygotowały Z. Kozłowska, E. Janus, Wrocław 2000, s. 211.

²⁴ S. Gajda, dz. cyt., s. 133.

Grupa zaimkowa przejawia wyjątkową siłę kohezyjną w sąsiadujących zdaniach, gdy antecedens przyjmuje pozycję finalną w jednej jednostce zdaniowej, a postcedens pozycję inicjalną w następnej. Takie ogniska kohezji spotykamy wewnątrz akapitu, jak i na styku dwóch akapitów, np.

*Jesteśmy, Prześwietny Stanie, w raz z pozostałemi w domach w równości Bracia, i wespół – Obywatele; a zatym spodziewam się, że nikogo zaştanawiać niebędzie, gdy mówię za dokładną, i każdemu potrzebną **śprawiedliwością**.
Taż **śprawiedliwość** wymaga pamięci, [...].* HulGłos, 1786, 2.

Obserwujemy tu wyraźnie zjawisko „przeciągania” kohezji na następną jednostkę zdaniową.

W strukturze powierzchniowej tekstu więź (o charakterze synonimicznym) jest zapewnio-
na także przez substytut anaforyczny z identyfikatorem zaimkowym i quasi-anaforą²⁵, np.

*[...] y rzadko się nawet in abſolutis trafi, aby Oycowſcy Miniſtry z Synowſką zgodzili ſię inklinacyą, ſą ną to przykłady tyſiącami, interim ieden ſufficiat **Jerzego Offolińſkiego**.
Ten wielki Kanclerz, nie tylko [sic!] Polſki, ale y Europy, cąley oraculum, u Władysława IV. [...] będąc, [...] Kążmierzowi Krolowi do Elekcyi ną Tron Polſki pomogł, [...].*
RadzKwest 1743, 52–53.

Relacje kohezyjne są często wyrażane w tekstach publicystyki politycznej za pomocą zdań i ciągów zdaniowych o identycznej lub bardzo podobnej budowie, czyli za pomocą paraleli składniowych²⁶. Symetrie składniowe podkreślają związki formalno-treściowe w XVIII-wiecznych tekstach publicystycznych. Stąd paralelizm syntaktyczny jest w nich istotnym mechanizmem spójnościowym. Silną więź zapewnia przede wszystkim skrajny paralelizm: składniowy i leksykalny, np.

*Niechay Stan Rycerſki zważy, y wlaſne o tym Prawa, y Pańſtw wolnością zafzczyconych zwyczaie. Obmyſliwſzy Seymow dochodzenie, **Niechay Stan Rycerſki zważy** ięzſzcze, iak wielkiew będzie konſekwencyi Senatorſka godność.* ZamMowInter, 1763, 3.

Symetrie składniowe o identycznym składzie leksykalnym pełnią funkcję spajającą szczególnie wtedy, gdy są użyte w zdaniach rozpoczynających kolejne akapity tekstu, np.

*Zaſmucacie mię, **Kochani Synowie**, day BOZE, aby płonnie rozſianemi wieſciami, o knuiącey ſię Konfederacyi. [...]. [...]. [...]. [...]. [...]. [...].
Patrzcie na dal, **Kochani Synowie**, á wyſtawcie myſli waſzey, okropny y ſtraſzny obraz, [...]. [...]. [...]. [...].
Jeżeliby **Kochani Synowie**, głos y płacz moy Macierzyńſki, był w ufzach, y w ſercu waſzym, bezkuteczny; to niech przynaymniew, przerażi was, [...].* ListOjcz, 1763, 1–2.

²⁵ Z. Topolińska, *Anafora – wtórny system odniesienia w tekście*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Z. Topolińska (red.), Warszawa 1984, s. 329.

²⁶ W. U. Dressler, *Semiotische Parameter einer textlinguistischen Natürlichkeitstheorie*, Wien 1989, s. 19–21; C. G. Chambers, R. Smyth, *Structural Parallelism and Discourse Coherence: A Test of Centering Theory*, „Journal of Memory and Language” 39, 1998, s. 593–608; M. R. Mayenowa, *Paralelizm formalny*, [w:] Mayenowa M. R., *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, wyd. III popr. i uzup., Wrocław 2000 (1974, 1979), s. 183–188; A. Wilkoń, dz. cyt., s. 72.

Często o wartości kohezynnej tego typu powtórzeń kilkuskładnikowych decyduje nie tylko ten sam lub zbliżony zasób leksykalny, ale i inicjalnie zlokalizowane sygnały następstwa. Również wówczas siła spajania zależy od umiejscowienia elementów powtarzanych, mianowicie na początku kolejnych akapitów, np.

Nayprzod takowe składowe Bataliony, w czasach Woyny, lub innych zdarzeniach ubytku Żołnierza, dodawałyby Regimentom respective swoim, ludzi iuż gotowych [...].

Powtore z takowych Batalionow dodawane bydź mogły, affystencye różnym w Kraiu Jurydykcyom, [...].

Potrzenie w takowych składowych Batalionach, otworzyłyby się miejsca Inwalidowe, dla podeżłych wiekiem Officerow; OginGłos, 1792, 5.

Jeden z częściej stosowanych zabiegów z obszernego zbioru paraleli formalnych polega na użyciu imperatywu²⁷ w pozycji inicjalnej kolejnych jednostek zdaniowych poprzedzonych zwrotem adresatywnym. Paralela może być zlokalizowana w znacznym oddaleniu od struktury matrycowej. Tego typu konstrukcja spójnościowa stanowi znaczące ognisko kohezji w przestrzeni tekstu, np.

Przezacny Duchowny Stanie! – przodkuiąc nam w Religii, przodkuy nam i w Obywatelstwie. – Zrzecz się dobrowolnie tego w potrzebie dla Narodu, czym was Naród w dobrych swoich czasiech ubogacil. [...]. [...]. [...].

Stanie Rycerzki! – Ty twierdzo nazzey wolności! – Opoko Narodu! – Radź sam o sobie póki iest czas. MyślPatr, 1788, 129–130.

Silna więc spójnościowa jest zapewniona wówczas, gdy kolejne jednostki zdaniowe ciągu wyliczeniowego rozpoczyna bezokolicznik²⁸. Analogia dotyczy również kolejnych pozycji składniowych: dopełnienia biernikowego i rozwijających go przydawek, np.

Żeby kto ważnie ufundował Prawo Majoratu dla naturalnych po sobie dziedzicow powinien podług przykładow w Konstytucyach wyrażonych ten zachować sposob. Otrzymać pozwolenie od Rzpltey wyrażnie na Majorat. Opifać spadki fortuny na Sukcefforow. Uprofić approbatę opifu. RefKaw, 1774, 2.

Kolejną subgroupę paraleli składniowych stanowią symetrie syntaktyczne w ciągach wyliczeniowych z sygnałami następstwa, np. *pierwszy, drugi*. Struktura powtarzana może przybrać postać: *nomina actionis + dopełniacz*, np.

Majorat czyli Ordynacya Xcia Ostrogskiego trzy pryncypalne punkta zawiera w sobie. Pierwfszy: rozporządzenie Sukceffyi na własnych krewnych. Drugi: oddalenie dalższych krewnych a uftanowienie dziedzicami Kawalerow Maltańskich. Trzeci: wyznaczenie dla Rzeczy Pospolitey fżeściufet ludzi. RefKaw, 1774, 1.

Często tego typu konstrukcje spójnościowe są wzmocnione powtórzeniami leksykalnymi. Kohezję buduje wówczas np. paralelizm konstrukcji z operatorem uporządkowania, rekurentem i zdaniem podrzędnym:

²⁷ M. Cybulski, *Polskie formy rozkazu i zakazu do połowy XVIII wieku*, [w:] *Regulacyjna funkcja tekstów*, K. Michalewski (red.), Łódź 2000, s. 13; K. Michalewski, *Funkcja form czasownikowych w tekstach regulacyjnych*, [w:] *Regulacyjna funkcja tekstów*, K. Michalewski (red.), Łódź 2000, s. 25–33.

²⁸ K. Michalewski, dz. cyt., s. 25–33.

Pierwsza pomyślności przyczyna: że dwie wielkie sąsiedzkie Potencye chcą Polaka Kroła, [...].

Druga przyczyna: że te dwie tak mądre Potencye przez punkt własnego Honoru nie mogą promować tylko godną y z dolną do Korony Osobę, [...].

Trzecia przyczyna, że tak mocne z Obydwoch stron przyśzłego Kroła wsparcia, odięłyby wszelkie z prywatnych racyi malkontentom nadzieie do pogroźek y wewnętrzznego mieżania, iakie cierpiał JAN trzeci, [...]. UwagRefl, 1763, 6–7.

O sile kohezynnej powtórzeń decyduje nie tylko ich wewnętrzna struktura, otoczenie leksykalne, ale i – podkreślana tu wielokrotnie – lokalizacja w tekście. Powtórzenia gwarantują wysoki poziom kohezji wtedy, gdy są użyte w dłuższych fragmentach tekstu, w zdaniach oddzielonych innymi wypowiedziami. Często powtórzenia przenoszone są do kolejnych akapitów. Są ogniskami kohezji na znacznej przestrzeni tekstowej. Budują więc spójność w skali makrotekstowej. Posłużmy się jeszcze jednym przykładem:

*Zastanowmy się nad tym: to ieżli **Przyśięgę** znamię Religii, a twierdząc Cnoty, z mocy Instrukcyi wprowadzoną od wykonania usuniemy, czyli nie zmieżamy zapadłego Prawa: [...].*

*Oddalenie **Przyśięgi**, za iednoż rozumiejąc, co Prawo haniebne Roku 1775, o Penfjach nie na zdradę Oyczyzny branych; nie ieżtem przekonany, aby proiekтовany opis kary na Penfjonalitow Zagranicznych, [...], był dla zdraycow iakimkolwiek hamulcem, [...].*

*Moim zdaniem niewypada odsuwać **Przyśięgę**, bo by to nie robiło nam sławy przed Narodem y sąmśiedztwami. ZambZdan, 1790, 2.*

Z wyraźnym ogniskiem kohezji mamy do czynienia wtedy, gdy pozycja składniowa, np. pozycja orzeczenia i jej kopia, są zlokalizowane na styku zdań, w pozycji finalnej jednej jednostki zdaniowej i w pozycji inicjalnej drugiej, np.

*Niedostatek, fakcye, y przedawności **porodził**. **Upodlił** wspaniale niegdyś dufze. Wyb-Mysł, 1775, 40.*

Powtórzenia operujące na styku dwóch wypowiedzeń przechodzą dość często do jednego z kolejnych miejsc stycznych. Na następnym styku powstaje kolejne ognisko kohezji. Zjawisko zdublowania lokalizacji wyrazu powtarzanego przyczynia się do podniesienia stopnia kohezynności linearnego ciągu jednostek zdaniowych. Innymi słowy, ognisko kohezji oparte na więzi powtórczeniowej na styku wypowiedzeń i jego dublet przeniesiony do kolejnego styku – układ bliźniaczy, podnoszą walor spójnościowy tekstu, np.

*Przy tem Król nie mając nic w mocy iakież on może czynić **umowy**. W **umowach** trzeba koniecznie pewności, nie mając pewności iakież czynić **umowy**? Bez **umow** i sfotunkow z innemi Narodami żadnym sposobem obeysć się nie można, [...]. MysłPol, 1789, 208–209.*

O spójnościowej wartości powtórzeń i wysokim stopniu nasycenia tymi wykładnikami kohezji tekstu publicystycznego świadczy to, że w krótkim fragmencie tekstu odnajdujemy nie tylko powtórzenia jednokrotne, ale i wielokrotne, np. dwukrotne, trzykrotne:

*Naypierwey do **udzielności** Narodu w tey materyi odwołano się pozornie. N.S. jakże to **udzielność** Narodu rozumiemy! Jakże to po obywatelŃku ieżt one tłumaczyć! Na czymże tę **udzielność** zafadzono? LinPrzym, 1791, 1.*

Rzadka **Elekcya**, któraby nie przyniofla w korzyści tego heroicznego patryotyzmu ogolocenia Kraiu, zniszczenia ludności. [...] Z pomiędzy tych wolney **Elekcyi** Królow Polfkich, nayznakomitfze Panowanie Stefana Batorego i Jana trzeciego Sobiejskiego, prócz sławy ich ofobiftey, nic przecież więcey w korzyści dla nierządu nie zostawilo. Każda niemal **Elekcya** iftnym była targowiskiem Ministeryow, Krzesel, Urzędow i Dzierzaw naycełnieyzych, [...]. OdezWil, 1792, 3.

Powtórzenia pełnią rolę środka spójnościowego oczywiście nie tylko w politycznej publicystyce oświeceniowej. Tego typu wykładnik kohezji spotykamy w publicystyce XVI w., np.

Mamy **leges** po sobie, które są anima et cor reipublicae; [...] bo gdzie się z **leges** wykroczy, a my wszyscy będziemy tem obrażeni, nie bacząc ku czemu by dobremu to rozstargnienie a domowa nieprzyjaźń mogła przyjść, [...]. PodlWyb, 1547, 6,

w publicystyce XVII w., np.

A biorąc naprzód in trutinam **pokój szwedzki**, chwyta się go zaraz primo impetu serce nasze wszystkich, którzy periculo huius belli et incommodis adiaceamus. Zaraz bowiem za **tym pokojem** już ustana wszystkie in viscera Regni incursyje, [...]. DyskPism, 1658, 213,

w publicystyce XIX w., np.

I wobec tej garstki ostatniej – [...] – zjawił się rybak ów podwodny, lecz jakby umarły! A niesiony na rękach przez Aniola jasnego = przez **Ojczyznę!** A **Ojczyzna** szła do miasta niosąc ciało jego [...]. SłowPism, 1846–1848 (1956), 322,

w publicystyce XX w., np.

[...] **aparatus** zwyciężał we wszystkich konfliktach wewnętrznych, a co jakiś czas wypluwał niepożądanych **reformatorów**. **Reformatorzy** nieradko zasilali nieliczne i pozbawione siły środowiska opozycyjne. **Aparatus** nazywał ich **renegatami**. MichPolsk, 1994 (1995), 336,

w publicystyce politycznej XXI w., np.

Był to rezultat wielkiego, długotrwałego **nacisku społecznego**, a nie zorganizowanego oporu zbrojnego. **Był to** raczej zbiorowy **akt woli społeczeństwa**. JezWyb, 2004, 1.

Zjawisko powtarzania elementów językowych, które wystąpiły w uprzedniej jednostce zdaniowej, ma istotne znaczenie dla organizowania tekstów politycznych z okresu oświecenia. Siła kohezyjna tych tekstów zależy w dużej mierze od struktury powtórzeń – ich rozciągłości, a tym samym zasobu leksykalnego, także lokalizacji i częstości użycia w danym tekście. Szczególnie powtórzenia leksykalne wpływają na spójność powierzchniową tekstu. Nie można więc uznać elementów powtarzanych za całkowicie redundantne²⁹. Ich

²⁹ Nina Leontiewa, która dla określenia spójności tekstu wykorzystuje nie realny tekst, lecz zapis tego tekstu w sztucznym języku semantycznym, podkreśla, że powtórzenia: „gwarantują spójność tekstu od zdania do zdania (w każdym zdaniu musi być jakaś minimalna informacja, która była już zawarta w jednym z poprzednich zdań. W ten sposób zostaje wytworzony rodzaj sztafetowego biegu). Wobec tego mówienie o redundancji tekstu nie jest w pełni właściwe. Innymi słowy, nie można powiedzieć, że to a to słowo lub to a to wyrażenie tekstu jest redundantne. Tekst wymaga powtórzeń, należą one do praw jego budowy. Podkreślamy, że te sztucznie wydzielone elementy informacji są redundantne tylko z punktu widzenia znaczenia, lecz nie z punktu widzenia

obecność w tekście – ze względu na wartość spajającą – jest uzasadniona i wymagana, zwłaszcza przy niewielkim nasyceniu tekstu innymi środkami więzi. Z całą pewnością nie są więc naddane kohezyjnie.

Powtórzenia obejmują swoim działaniem nieraz znaczne obszary tekstu. Wiążą zdania sąsiednie, jak i dystansywne w akapicie, wiążą także kolejne akapity tekstu. Organizują tym samym tekst. Pozwalają zachować jego ciągłość i stabilność. Wpływają na przejrzystość i regularność tekstu. Z drugiej strony zbytne nagromadzenie powtórzeń – przede wszystkim symetrii składniowych – powoduje petryfikację tekstu. Można uznać, że elementy powtarzane są fundamentem tekstu, jego „szkieletem” w wymiarze kohezyjnym.

Spis źródeł w układzie alfabetycznym ich skrótów

BranZdan – *Zdanie Jaśnie Wielmożnego Jmci Pana Branickiego Hetmana Wielkiego Koronnego in Ordine czytania Traktatów na Sessyi Seymowej dnia 3go Kwietnia Roku 1775.*

DyskPism – *Dyskurs polityczny przed sejmem wielkim warszawskim, z kim grontowniej zawrzeć pokój: czy-li z Moskwicinem albo z Szwedem?, [w:] Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy 1648–1668. Publicystyka. Eksorbitancje. Projekty. Memoriały, t. 1. 1648–1660, zebra. i oprac. S. Ochmann-Staniszevska, Wrocław 1989, s. 213–216.*

GłosStan – *Głos do Stanów Rzeczypospolitey, [b.d.].*

HulGłos – *Głos Jasnie Wielmożnego Leona Hulewicza, podstarosty grodzkiego Łuckiego Pośla województwa wołyńskiego w izbie poselskiej Dnia 31. Października 1780. Roku miany.*

JezWyb – Jan Nowak Jeziorański, *Nasz wybór*, „Tygodnik Powszechny”, nr 18 (2860), 02.05.2004, s. 1, 6.

LinPrzym – *Przymowienie się Alexandra Linowskiego, Pośla Krakowskiego, Naprzeciw Projektowi J.W. Czerniechowskiemu, na Seffyi Seymowej dnia 7. Listopada R. 1791.*

ListOjcz – *List Oyczyzny do synów koronnych o Konfederacyi, 1763.*

MichPolsk – A. Michnik, *Polskie kredowe koło*, 1994, [w:] tenże *Diabeł naszego czasu. Publicystyka z lat 1985–1994*, wybór i wstęp A. Romanowski, Warszawa 1995, s. 335–351.

MorskMyśl – Tadeusz Morski, *Tadeusza Morskiego Pośla Pełnomocnego J.K. Mci i Rzepltey Do Dworu Hiszpanskiego Myśli O potrzebie i sposobach przyposfobienia Młodzieży do służby Dyplomatycznej w Polsce*, Warszawa 1792.

MyślPatr – *Myśli Patriotyczno-Polityczne do Stanów Rzeczypospolitey Polskiej, na Seym 1788 Roku zgromadzonych, przez Obywatela o Wolność i Samowładztwo Rzeczypospolitey swoiey gorliwego spisane. Część I Roku 1788 (rozdz. II, Pomnożenie siły Kraiowej, s. 6–37; rozdz. VII, Seymy, s. 113–131).*

MyślPol – *Myśli Polityczne dla Polski*, Warszawa 1789.

OdezWkról – *Odezwa Jego Krolewskiej Mci do woysk Oboysga Narodow, 25 maja 1792.*

struktury tekstu: to, co konieczne w tekście, staje się redundantne w czysto semantycznej reprezentacji tekstu”, N. Leontiewa, *O pewnych właściwościach spójnego tekstu*, [w:] *O spójności tekstu. Praca zbiorowa*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław 1971, s. 15.

OdezWWil – *Odezwa Posła Wilenskiego do swojego Woiewodztwa. Dnia 8. Februarii 1792. Roku z Warszawy.*

OginGłos – *Głos Jaśnie Wielmożnego J.P. Oginskiego Hetmana W. Litewskiego na sessyi seymowej dnia 13. Stycznia Roku 1792. Miany.*

PodlWyb – *Rzecz Pana S. Podlodowskiego Lupy ku Królowi Jmci Zygmuntowi I, i do Panów Rad Koronnych, imieniem wszystkich posłów ziemskich, na sejmie w Piotrkowie r. 1547, [w:] Wybór mów staropolskich świeckich sejmowych i innych, zebrał A. Małecki, Kraków 1860, s. 5–9.*

PopłZbiór – ks. Antoni Popławski, *Zbiór niektórych materyi politycznych*, Warszawa 1774 (*Uwagi polityczne, do Rządu Polskiego y iego polityki stosujące się*, s. 169–271; *O zewnętrznym Rządzie Rzeczypospolitey*, s. 272–314).

PotGen – *Stanisław Szczęsny Potocki General Artilleryi Koronney Generalney Konfederacyi Koronney Marzalek, Konfederacya Targowicka 14 maja 1792 r., Targowica.*

PotMow – *Mowa Jaśnie Wielmożnego Stanisława Szczęsnego Potockiego Generała Artylleryi Koronney i Generalney Konfederacyi Koronney Marszałka.*

ProtestSkonf – *Protestacya Skonfederowanej Rzpltey Polfkiey przeciwko gwałtownemu wtargnieniu Woysk Prufkich w Państwa teyże Rzeczypospolitey*, 1793.

ProtestSukc – *Protestacya przeciw sukcesyi tronu w Polsce J.W.W. Seweryna Rzewuskiego Hetmana Polnego Koronnego, y Stanisława Szczęsnego Potockiego [...]*, 1790.

RadzKwest – *Franciszek Radzewski, Kwestye polityczne, obojętne, statum Rzeczypospolitey Polskiej... examinujące... Przez Franciszka Poklateckiego elucydowane*, Poznań 1743.

ReflKaw – *Reflexie na Pismo Kawalerów Maltańskich pod tytułem Deductio Jurium*, 1774.

SłowPism – *Juliusz Słowacki, Pisma polityczne ogłoszone w latach 1846–1848, [w:] tenże, Dzieła wszystkie*, t. 7, red. J. Kleiner, Wrocław 1956, s. 307–355.

UwagObyw – *Uwagi Jednego bezstronnego Obywatela nad Projektem od Prześwietney Deputacyi do Formy Rządu podanym*, [b.d., b.m.].

UwagRefl – *Uwaga nad Reflexyą w czasie Interregni podaną 1763 tio anno.*

WybMyśl – *Józef Wybicki, Myśli polityczne o wolności cywilney*, Poznań 1775.

ZamMowInter – *Mowa W. Jmci Pana Andrzeia Zamoyjskiego Woiewody Inowrocławskiego na senatus Consilium podczas Interregnum dnia 7. Listopada. Roku 1763. w Warszawie miana.*

ZambZdan – *Zdanie Jaśnie Wielmożnego Jegomości Pana Szczepana Zambrzyckiego Stolnika liwskiego, sędziego warszawskiego posła ziemi nurskiej. Na Seffyi Seymowej in Turno Dnia 23, grudnia 1790 W materyi żądanej Przyjęgi od Senatorów, [...].*

Bibliografia

Apresjan J. D., *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przeł. Z. Kozłowska, A. Markowski, drugie wydanie polskie przygotowały Z. Kozłowska, E. Janus, Wrocław 2000.

Bajerowa I., *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*, Wrocław 1964.

Bartmiński J., *Powtórzenie, paralelizm, symbol*, [w:] *Współczesny język polski*, J. Bartmiński (red.), Lublin 2001.

- de Beaugrande R.-A., Dressler W., *Introduction to Text Linguistics*, London 1981/1990 (polski przekład: *Wstęp do lingwistyki tekstu*, tłum. A. Szwedek, Warszawa).
- Bellert I., *O pewnym warunku spójności tekstu*, [w:] *O spójności tekstu. Praca zbiorowa*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław 1971.
- Cybulski M., *Polskie formy rozkazu i zakazu do połowy XVIII wieku*, [w:] *Regulacyjna funkcja tekstów*, K. Michalewski (red.), Łódź 2000.
- Chambers C. G., Smyth R., *Structural Parallelism and Discourse Coherence: A Test of Centering Theory*, „Journal of Memory and Language” 39, 1998.
- Červenka M., *O tematycznym następstwie. Na materiale czeskich tekstów poetyckich*, [w:] *Tekst i język. Problemy semantyczne*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław 1974.
- Daneš F., *Semantyczna i tematyczna struktura zdania i tekstu*, [w:] *Tekst i język. Problemy semantyczne*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław 1974.
- Dressler W. U., *Semiotische Parameter einer textlinguistischen Natürlichkeitstheorie*, Wien 1989.
- Duszak A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998.
- Gajda S., *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Warszawa 1982.
- Grochowski M., *Wprowadzenie do opisu wyliczenia jako zasady budowy tekstu*, „Pamiętnik Literacki” 69, z. 3, 1978.
- Grochowski M., *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*, Toruń 1982.
- Halliday M. A. K., Hasan R., *Cohesion in English*, London 1976.
- Hoey M., *Patterns of Lexis in Text*, Oxford 1991.
- Jodłowski S., *O nawiązujących i rozwijających członach zdań*, [w:] *Tekstologia*, cz. 1, J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), Lublin 2004 (na podstawie prwd.: Jodłowski S., *O nawiązujących i rozwijających członach zdań*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. 4, 1934).
- Kałkowska A., *O spójności tekstu*, „Język Polski” 67, z. 3–5, 1987.
- Klemensiewicz Z., *O syntaktycznym stosunku nawiązania*, [w:] *Tekstologia*, cz. 1, J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), Lublin 2004 (na podstawie prwd.: Klemensiewicz Z., *O syntaktycznym stosunku nawiązania*, „Slavia” (Praha), 19, z. 1–2, 1949).
- Krauz M., *Powtórzenie jako czynnik spajający tekst*, [w:] *O stylu poezji i prozy. Funkcje, kategorie, struktury*, T. Ampel (red.), Rzeszów 1995.
- Leontiewa N., *O pewnych właściwościach spójnego tekstu*, [w:] *O spójności tekstu. Praca zbiorowa*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław 1971.
- Mathesius V., *O tak zwanym aktualnym rozczłonkowaniu zdania*, przeł. M. R. Mayenowa, [w:] *O spójności tekstu. Praca zbiorowa*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław 1971.
- Mayenowa M. R., *Spójność tekstu a postawa odbiorcy*, [w:] *O spójności tekstu. Praca zbiorowa*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław 1971.
- Mayenowa M. R., *Paralelizm formalny*, [w:] Mayenowa M. R., *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, wyd. III popr. i uzupełn., Wrocław 2000 (1974, 1979).
- Michalewski K., *Funkcja form czasownikowych w tekstach regulacyjnych*, [w:] *Regulacyjna funkcja tekstów*, K. Michalewski (red.), Łódź 2000.

- NODE, *The New Oxford Dictionary of English*, edited by J. Pearsall, Oxford 1998.
- O spójności tekstu. *Praca zbiorowa*, M. R. Mayenowa (red.), Wrocław. 1971
- Phillips M., *Lexical Structure of Text*, Birmingham 1989.
- Pisarkowa K., *Tekst „Rozmyślania przemyskiego” jako tkanina semantyczna i składniowa*, „Prace Językoznawcze”, nr 26, *Studia historycznojęzykowe*, A. Kowalska, O. Wolińska (red.), Katowice 2001.
- Spooren W., *Struktura wypowiedzi: lingwistyka tekstu*, tłum. A. Pawelec, [w:] *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, E. Tabakowska (red.), Kraków 2001.
- Stalmaszczyk P., *The Structure of Thematic Relations in English*, Łódź 1992.
- Stryjaniak E., *Wskaźniki nawiązania w „Kazaniach sejmowych” Piotra Skargi*, [w:] *Problemy polskiej składni historycznej*, Kraków 1977.
- Tomlin R. S., Forrest L., Pu M. M., Kim M. H., *Referencjalna organizacja dyskursu*, [w:] *Dyskurs jako struktura i proces. Praca zbiorowa*, T. A. van Dijk (red.), przeł. G. Grochowski, red. nauk. wydania polskiego T. Dobrzyńska, wybór tekstów G. Grochowski, Warszawa 2001.
- Topolińska Z., *Anafora – wtórny system odniesienia w tekście*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Z. Topolińska (red.), Warszawa 1984.
- Umińska-Tytoń E., *Polszczyzna potoczna XVIII wieku*, Łódź 1992.
- Wajszczuk J., *Pojęcie nawiązania. Analiza koncepcji Zenona Klemensiewicza*, „Polonica”, nr 7, 1981.
- Wilkoń A., *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*, Kraków 2002.
- Żmigrodzki P., *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice 2003.